

УДК 159.923.2

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

І. П. Кузьміна

*викладач англійської мови**Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут»*

На підставі аналізу різних поглядів та підходів у статті здійснено спробу теоретично обґрунтувати сутність професійної ідентичності, виокремити її структурні компоненти та основні чинники, що впливають на її становлення. Доведено, що розвиток професійної ідентичності у вищому навчальному закладі формується у процесі здобуття знань, інтеріоризації набутих знань, практико-орієнтованій діяльності, використанні активних методів роботи для освоєння професії, а також у введенні в навчальний процес циклу занять, які безпосередньо розвивають професійну ідентичність.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, структура, етапи формування.

Сучасна вища освіта в Україні орієнтується на підготовку компетентного спеціаліста. І тут не можна обійти проблему становлення професійної ідентичності майбутніх фахівців, так як більшість науковців вважають, що в силу вікових особливостей саме період навчання у вищому навчальному закладі є одним із найважливіших у становленні професійної ідентичності, яка виступає суттєвим аспектом самопізнання, без якого не можливо оптимізувати функціонування людини у відповідній сфері діяльності.

Над проблемою професійної ідентичності працювали такі науковці, як Е. Зеєр, Ю. Поваренков, О. Єрмолаєва, Л. Шнейдер, І. Кон, М. Абдуллаєва, С. Максименко, І. Хамітова, Е. Еріксон, Дж. Марсія, А. Уотерман.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати сутність професійної ідентичності, її структуру, а також виокремити основні чинники, що впливають на становлення професійної ідентичності майбутнього фахівця.

У якості методів теоретичного аналізу застосовувались: теоретико-методологічний аналіз, узагальнення й інтерпретація наукової літератури за темою.

Проблема ідентичності, зокрема професійної, є однією з основних у сучасній психології. Існують різні погляди на сутність цих понять. Розглянемо, як поняття ідентичності виникло у психології і як його трактують різні вчені.

Появу терміна «ідентичність» у психології, як правило, пов'язують з ім'ям Е. Еріксона, який працював у рамках фрейдівської традиції. Він вважав, що ідентичність – це дещо внутрішнє, розташоване у глибокій психічній структурі індивіда. Він визначає «ідентичність» як почуття особистісної totoжності, цілісності й усвідомлення історичної неперервності сво-

го існування (відчуття єдності свого минулого, теперішнього та майбутнього).

Еріксон створив свою власну теорію ідентичності. Він дослідив соціально-психологічні механізми та способи формування ідентичності у процесі дорослішання людини [12].

Дж. Марсія був одним із перших емпіричних дослідників ідентичності. Він визначив її як «структуру его – внутрішню, таку, що створюється самостійно, динамічну організацію потреб, здібностей, переконань та індивідуальної історії». Він висунув припущення, що така гіпотетична структура проявляється феноменологічно через принцип «рішення проблем». Вирішення будь-якої життєвої проблеми робить певний внесок у досягненні ідентичності.

Дж. Марсія описав чотири статуси (стани) ідентичності.

Розмита ідентичність (дифузна) – стан, коли індивід ще не зробив відповідального вибору, наприклад, професії або світобачення, що робить його образ Я розпливчатим і невизначеним.

Передчасна ідентичність – характеризується тим, що людина формально робить вибір цілей, цінностей, але у неї відсутня внутрішня впевненість у правильності вибору, тому що цей вибір зробила не сама людина, а її оточення.

Мораторій – стосується людини, яка знаходиться у кризовому стані ідентичності й активно намагається вирішити його, пробуючи та досліджуючи різноманітні альтернативні варіанти. Як правило, люди від мораторію переходять до здобутої ідентичності.

Здобута ідентичність – цим статусом володіє людина, яка пройшла через кризу, сформувала деяку сукупність знань про себе, про свої цілі, цінності та про свої переконання [13].

А. Ватерман розглядає ідентичність з процесуальної та змістової сторін. По-перше,

процес формування та існування ідентичності охоплює засоби, за допомогою яких людина ідентифікує, оцінює та добирає цінності, цілі та переконання, які згодом стануть елементами його ідентичності. По-друге, ідентичність неможливо розглядати не враховуючи змістової специфіки цілей, цінностей та переконань, які людина обирає. Кожен елемент ідентичності стосується якої-небудь сфери людського життя. А. Ватерман виокремлює чотири сфери життя, що є найбільш значущими для формування ідентичності: 1) вибір професії та професійного шляху; 2) прийняття та переоцінка релігійних і моральних переконань; 3) вироблення політичних поглядів; 4) прийняття набору соціальних ролей, включаючи статеві ролі та очікування відносно подружнього життя та батьківства. А. Ватерман наголошує, що дослідження ідентичності слід вести за двома вказаними напрямками, розглядаючи процесуальну та змістову сторони у їх єдності та взаємозв'язку, що дасть можливість не лише простежити шляхи формування ідентичності, але й зрозуміти значення для особистості вибору, зробленого у тій або іншій сфері життя [14].

Звернемось тепер до саме професійної ідентичності. Е. Клапаред зазначає, що цілеспрямоване вивчення проблеми професійного самовизначення почалось у психології у кінці XIX – на поч. XX ст. у зв'язку з розвитком психотехнічного руху, у головному тезисі якого говориться, що «на кожному місці повинна стояти людина, найбільш для цього придатна», при цьому головний наголос у рішенні такої задачі повинен робитися на діагностиці її оригінальних здібностей, а не на здобутих знаннях.

Засновником науково-психологічного підходу до проблем професійного становлення людини є Ф. Парсонс. Він сформулював основи практичної роботи з підготовки молоді до вибору професії.

У 30-і р. XX ст. починається активна робота з вивчення можливостей інтенсифікації праці за рахунок пізнання та використання таких сторін людської психіки, як ставлення до праці, оцінка людиною виконуваної діяльності, її умов і результатів. Значно збільшується інтерес до питань психології вибору професії. У професійній орієнтації на зміну традиційному підходу приходять нові теорії, відомі як структурна теорія «стадій життя» (Е. Гінзберг, С. Акселрад, І. Херма), теорія «ідентичності» (Д. Сьюпер, Л. Тайлер, Дж. Холланд, Т. Тідеман, С. Хара), «мотиваційні» теорії (В. Врум, Д. Блохер і Р. Шутц, Е. Ро). Важливою особливістю цих теорій є прагнення їх прибічників виявити деякі особливості становлення індивіда як суб'єкта вибору професії. До критеріїв,

що визначають процес професійного самовизначення, відносять потреби, інтереси, знання про професії та про самого себе.

Теоретичні аспекти проблеми самовизначення аналізуються у роботах Б. Г. Ананьєва, Л. І. Божович, Є. О. Клімова, А. В. Петровського, С. Л. Рубінштейн, В. В. Чебишевої та ін.

Слід зазначити, що існують різні точки зору на проблему професійної ідентичності. Дослідження професійної ідентичності деякими вченими рухаються в напрямку професійного самовизначення та професійного розвитку. Інші вчені розглядають професійну ідентичність у контексті проблематики професійної самосвідомості.

Психологічну концепцію професійної ідентичності обґрунтувала Л. Б. Шнейдер. Вона виходить з того, що становлення профіідентичності відбувається в межах професії. Поняття «професія» задає змістові характеристики профіідентичності. Але професійна ідентичність не зводиться власне до професіоналізму, це результат професійного самовизначення, персоналізації та самоорганізації. Виходячи з цього, Л. Б. Шнейдер визначає професійну ідентичність як психологічну категорію, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до певної професії, певної професійної спільноти [10].

Е. Ф. Зеєр пропонує інший підхід. Він визначає професійну ідентичність через поняття професійного «образу Я». Зеєр вважає, що професійне становлення особистості супроводжується деструктивними змінами (кризи, стагнація та деформації особистості), що обумовлюють перервність, нерівномірність і гетерохронність професійного розвитку [5].

Н. Л. Іванова розглядає професійну ідентичність як вид соціальної. Вона вважає, що професійна ідентичність «формується у процесі виявлення суттєвих зв'язків всередині та ззовні професії та відмінності їх як таких, вона пов'язана з загальною інформаційною основою діяльності, а також із цілісними еталонами типових професійних подій та індивідуалізованих концептуальних схем професійної поведінки» [6].

О. П. Єрмолаєва трактує професійну ідентичність як компонент особистісної ідентичності, що забезпечує успішну професійну адаптацію, і як домінуючий чинник професійної кар'єри, що базується на компетентності, профпридатності, інтересі до роботи та їх балансі з оточенням. Але при цьому, вона розширює це поняття до масштабів ідентифікаційних зв'язків людини і з соціальним середовищем. Професійна ідентичність виступає, перш за все, як характеристика внутрішньої відповідності суб'єкта діяльності і соціально-професійного середовища [4].

Є. О. Клімов розглядає професійну ідентичність у контексті професійної самосвідомості. У своїй роботі «Психологія професіонала» він виділяє такі елементи у структурі професійної самосвідомості:

- усвідомлення своєї приналежності до певної професійної спільноти;
- знання про степінь своєї відповідності професійним еталонам, про своє місце у системі професійних ролей; знання людини про ступінь визнання у професійній групі;
- знання про сильні та слабкі сторони, шляхи самовдосконалення, вірогідних зон успіху та поразки, знання своїх індивідуальних способів успішної дії; уява про себе і свою роботу в майбутньому [7].

Згідно з поглядами Ю. П. Поваренкова, професійна ідентичність розглядається як явище системне, динамічне і рівневе, тісно пов'язане з іншими елементами професійного розвитку, зокрема, професійним самовизначенням, професійною самооцінкою, професійною деформацією тощо [9].

Ми притримуємося визначення Л. Б. Шнейдер, що професійна ідентичність – це психологічна категорія, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до певної професії, певної професійної спільноти.

Для того, щоб краще зрозуміти сутність ідентичності, розглянемо її структуру.

Ерік Еріксон визначив зміст ідентичності як конфігурацію, яка виникає шляхом успішного его-синтезу та ресинтезу протягом дитинства. Ця конфігурація поступово об'єднує конституціональні задатки, базові потреби, здібності, значимі ідентифікації, успішні сублімації та постійні ролі. Це визначає систему цінностей, ідеали, життєві плани, соціальну роль індивіда, його залученість до конкретного історичного життя суспільства. За Еріксоном профіідентичність може складатися з трьох компонентів, які в Я-концепції часто визначають як сукупність установок на себе: когнітивний, емоційний та поведінковий компонент. Таким чином, ідентичність розглядається Еріксоном як деяка структура, що складається з певних елементів, така що переживається суб'єктивно як почуття тотожності та неперервності власної особистості при вихованні інших людей, які визнають цю тотожність і неперервність [12].

Б. Шефер і Б. Шледер виокремлюють у структурі ідентичності епістемологічну ознаку об'єктивності-суб'єктивності, що відноситься до області самоусвідомлення та групової свідомості. Суб'єктивний компонент ідентичності знаходиться у стані напруженого протиставлення об'єктивному компоненту. У об'єк-

тивуючому сенсі головна функція ідентичності – виявлення стабільності, тоді як у суб'єктивному аспекті ідентичності полягає джерело змін і варіацій [10].

Модель структури ідентичності, за Г. Брейкуел, включає наступні компоненти:

1. Біологічний організм – це серцевина ідентичності, найперший тип ідентичності в онтогенезі, однак з часом він стає менш важливим.

2. Змістовий вимір – це ті характеристики, якими індивід користується, щоб описати себе як унікальну особистість. Змістові характеристики відносяться як до соціальної ідентичності (виконуваних ролей, належність до певної групи), так і до особистісної (цінності, мотиви, емоції, установки). Змістовий вимір розширюється в ході життя людини, тому актуальний зміст ідентичності змінюється у відповідності зі змінами соціального контексту.

3. Ціннісний вимір – це оцінка елементів змістового виміру. Відповідно до соціальних норм і цінностей, вона може бути як позитивною, так і негативною. Оцінки також нестатичні, вони можуть змінюватись разом зі змінами соціальної ситуації.

4. Час. Виділяють два аспекти цього компонента: суб'єктивний час і біографічний час. У плані суб'єктивного часу протікає розвиток ідентичності. Змістовий та ціннісний параметри ідентичності визначають структурну організацію біографічного часу [8].

Таким чином, ми бачимо, що ідентичність має структурну будову. Основними параметрами виміру її компонентів є ціннісний та оціночний, що знаходяться у взаємодії та взаємозв'язку.

Логіка нашого теоретичного аналізу вимагає розгляду етапів формування професійної ідентичності та основних чинників, що впливають на її становлення. Це може допомогти майбутнім фахівцям реалізувати себе через професійну діяльність.

Е. Еріксон виділяє вісім стадій розвитку ідентичності, кожна з яких має свою проблему, яка потребує рішення. На кожному етапі життя нові елементи повинні бути інтегровані в наявну структуру, а старі – реінтегровані або відкинуті. Розвиток ідентичності відбувається через так звані кризи ідентичності, коли виникає конфлікт між усталеною на даний момент конфігурацією елементів ідентичності з відповідним до неї способом вписування себе у навколишній світ і біологічною або соціальною нішею існування індивіда. Для виходу з кризи індивід повинен прикласти певні зусилля з метою знайти та прийняти нові цінності та види діяльності [11].

Дж. Марсія також відмічає, що ідентичність розвивається протягом усього життя лю-

дини. Він вводить різницю двох шляхів досягнення ідентичності: 1) поступове усвідомлення деяких даних про себе, цей шлях веде до формування присвоєної, або передчасної, ідентичності; 2) самостійне прийняття людиною рішень відносно того, якою їй бути, – цей шлях веде до формування конструйованої, або досягнутої, ідентичності [13].

Звернемо увагу на формування саме професійної ідентичності.

В. Шпота виділяє такі етапи формування структурних компонентів професійної ідентичності:

1) етап навчання у загальноосвітній школі: формування Я-образу, Я-концепції;

2) етап навчання у професійному навчальному закладі: формування позитивного образу професії та професійного ідеалу;

3) етап професійної діяльності: формування образу «Я-професіонал» і професійної кар'єри.

Дещо інший, але не менш цікавий погляд щодо етапів формування у студентів професійної ідентичності знаходимо у роботі Т. С. Березіної [2], яка виділяє три основні етапи становлення професійної ідентичності студентів вищого педагогічного навчального закладу:

1) первинний вибір, коли студенти вперше знайомляться з професійною спільнотою, навіть не приміряючись до неї. При цьому у майбутніх педагогів формується ціннісне ставлення до обраної професії;

2) підтвердження первинного вибору чи відмова від нього. На цьому етапі можуть суттєво змінюватися професійні уподобання та наміри студентів, що нерідко призводить до розчарування у своєму професійному виборі або навпаки, до впевненості у ньому;

3) реалізація первинного вибору в діяльності. На цьому етапі відбувається перехід студентів до ототожнення себе зі своєю професійною діяльністю, входження у професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної самостійності та ефективності.

На процес формування професійної ідентичності, як зазначає Т. С. Березіна, впливають три основні чинники:

1) суб'єктивні, чи особистісні, внутрішні чинники, пов'язані з ціннісно-сисловою сферою, самосвідомістю, самоактуалізацією, рефлексивністю, компетентністю, вміннями, задоволенням, творчістю;

2) об'єктивні, чи зовнішні, чинники, пов'язані з вимогами професійної діяльності, яка здійснюється в особистісно-орієнтованій парадигмі, яка виступає регулюючою основою професійно-особистісного самовизначення вчителя;

3) об'єктивно-суб'єктивні чинники, пов'язані з організацією освітньої та професійної сфер.

С. О. Боровікова вважає, що на процес професійного самовизначення найбільше впливають:

1) інтереси, на формування яких, у свою чергу, впливають здібності, попередній досвід, уявлення про майбутню професію;

2) індивідуальні особливості (риси характеру, темперамент, властивості нервової системи);

3) рівень підготовки (культурний кругозір, світобачення, шкільна успішність);

4) стан здоров'я;

5) низка соціальних чинників (місце проживання, професія та поради батьків, рекомендації вчителів, друзів, засоби масової інформації) [1].

Н. Р. Гуліна та Н. В. Дмитрієва вважають, що важливу роль у формуванні професійної ідентичності грає символічна свідомість, і студенти, які володіють високим рівнем розвитку символічної свідомості, повинні мати статус досягнутої професійної ідентичності.

Ми дотримуємось думки, що розвиток професійної ідентичності у вищому навчальному закладі формується у процесі здобуття знань, інтеріоризації набутих знань, практико-орієнтованій діяльності, використанні активних методів роботи для освоєння професії, а також у введенні в навчальний процес циклу занять, які безпосередньо розвивають професійну ідентичність.

У результаті аналізу існуючих досліджень з питань професійної ідентичності, ми дійшли висновку, що професійна ідентичність – це психологічна категорія, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до певної професії, певної професійної спільноти. Вона не зводиться власне до професіоналізму, а є результатом професійного самовизначення, персоналізації та самоорганізації.

Слід зазначити, що ідентичність має структурну будову. Основними параметрами виміру її компонентів є ціннісний та оціночний, що знаходяться у взаємодії та взаємозв'язку.

На процес формування професійної ідентичності впливають три основні чинники: 1) суб'єктивні, чи особистісні, внутрішні чинники, пов'язані з ціннісно-сисловою сферою, самосвідомістю, самоактуалізацією, рефлексивністю, компетентністю, вміннями, задоволенням, творчістю; 2) об'єктивні, чи зовнішні, чинники, пов'язані з вимогами професійної діяльності, яка здійснюється в особистісно-орієнтованій парадигмі, яка виступає регулюючою основою професійно-особистісного самовизначення вчителя; 3) об'єктивно-суб'єктивні чинники, які пов'язані з організацією освітньої та професійної сфер (за Т. С. Березіною).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Боровикова С. А.* Профессиональное самоопределение / С. А. Боровикова // Психологическое обеспечение профессиональной деятельности. – СПб. : Питер, 1991. – С. 14-26.
2. *Березина Т. С.* Становление профессиональной идентичности педагога / Т. С. Березина // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 7. – С. 24-27.
3. *Гарбузова Г. В.* Эмпирические критерии формирования профессиональной идентичности студентов / Г. В. Гарбузова // Управление общественными и экономическими системами. – 2007. – № 1. – С. 3-14.
4. *Ермолаева Е. П.* Психология социальной реализации профессионала / Е. П. Ермолаева. – М.: Институт психологии РАН, 2008. – С. 23-85.
5. *Зеер Е. Ф.* Психология профессий / Е. Ф. Зеер. – М.: Фонд «Мир», 2005. – С. 228-311.
6. *Иванова Н. Л.* Профессиональная идентичность и профессиональное пространство / Н. Л. Иванова, Е. В. Конева // Мир психологии. – 2004. – № 2. – С. 148-156.
7. *Климов Е. А.* Психология профессионала / Е. А. Климов. – М.: ИПП, 1996. – С. 266-275.
8. *Павленко В. Н.* Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В. Н. Павленко // Вопросы психологии. – № 1. – 2000. – С. 135-141.
9. *Поваренков Ю. П.* Введение в психологию труда: учеб. пособие для студентов вузов / Ю. П. Поваренков. – Киров, 2006. – С. 133-134.
10. *Шнейдер Л. Б.* Профессиональная идентичность: монография / Л. Б. Шнейдер. – М.: МОСУ, 2001. – С. 210-217.
11. *Эриксон Э. Г.* Детство и общество / Эрик Эриксон; науч. ред. А. А. Алексеев. – СПб.: Летний сад, 2000. – С. 343-388.
12. *Эриксон Э. Г.* Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М.: Прогресс, б.г., 1996. – С. 28.
13. *Marcia J. E.* Development and validation of ego-identity status / J. E. Marcia // Journal of Personality and Social Psychology. – 1975. – Vol. 3. – P. 551–558.
14. *Waterman A. S.* Identity in adolescence: Processes and contents / A. S. Waterman. – San Francisco L.: JosseyBass, 1985. – P. 61-77.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2012 р.